

5. Договір між Україною та Республікою Панама про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 4 листопада 2003 року. ЛГУ имени А. Жданова: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591_007.
6. Типовий договір про взаємну допомогу у галузі кримінального правосуддя: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/117 від 14 грудня 1990 року. [ЛГУ имени А. Жданова: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_833.
7. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_036.
8. Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу в кримінальних справах від 3 жовтня 2002 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356_012.
9. Додатковий Протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 17 березня 1978 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_037.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. Голос України. 2012. № 90-91(5340-5341). С. 9-49.
11. Оніщик Ю.В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з фінансовими правопорушеннями: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2016. 422 с.
12. Оніщик Ю.В. Матеріальні сліди під час розслідування ухилень від сплати податків. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. 2014. Вип. 26. С. 253–256.
13. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029.
14. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
15. Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах від 31 жовтня 1992 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156_014.

КУЧИНСЬКА О. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

ІВАНОВ М. С.,
аспірант кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.13

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПОНЯТТЯ І СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ

Статтю присвячено висвітленню ролі механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні. Автори досліджують зміст і форму механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні та місце такого механізму серед інших юридичних механізмів.

Ключові слова: механізм забезпечення прав людини, механізм захисту прав людини, механізм реалізації прав людини, кримінальний процес, права людини.

Стаття посвящена раскрытию роли механизма обеспечения прав человека в уголовном производстве. Авторы исследуют содержание и форму механизма обеспечения прав человека в уголовном производстве и место такого механизма среди других юридических механизмов.

Ключевые слова: механизм обеспечения прав человека, механизм защиты прав человека, механизм реализации прав человека, уголовный процесс, права человека.

The article is devoted to the clarification of the role of the mechanism of ensuring human rights in criminal proceedings. The author examines the content and form of the mechanism for ensuring human rights in criminal proceedings and the place of such mechanism among other legal mechanisms.

Key words: mechanism of human rights, mechanism of human rights protection, mechanism of human rights realization, criminal process, human rights.

Вступ. Ідея створення всеохопної системи захисту прав людини об'єднала більшість правових, політичних і філософських концепцій ХХ–ХХІ століття. Забезпечення захисту прав людини проголошено метою й основним завданням існування людської цивілізації правовими державами та міжнародними організаціями. Для багатьох країн пріоритетом стали принципи правової держави, що забезпечують належний рівень захисту прав людини. Захист прав людини як світоглядна ідеологія розповсюдилась не тільки на територію Європи чи Північної Америки, правозахисна практика почала діяти всюди, де вона не була прямо заборонена диктатурою місцевого тоталітаризму.

Тенденція визнання державами існування невід'ємних прав людини спричинила виникнення значної кількості зобов'язань держави, насамперед її установ та організацій, перед власними громадянами. Такі зобов'язання не є зручними для плутократичних політичних еліт, що формально ставляться до ідеї природних прав людини. У свою чергу, керівництво будь-якої країни вже не може відсторонитися від суспільної боротьби за права людини. Відмова від курсу на забезпечення прав людини одразу призведе до негативних політичних та економічних наслідків для керівництва такої держави також і з боку міжнародної спільноти.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення ролі механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні; виділення особливостей механізму забезпечення прав людини порівняно з іншими юридичними механізмами в кримінальному провадженні; вироблення власного поняття механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Як влучно зазначили І.Л. Бородин та Л.М. Моїсеєнко, у сучасному світі, коли проблема захисту прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Отже, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства [1, с. 11].

В Україні також однією з нагальних правових проблем є питання забезпечення прав людини в тому числі в кримінальному процесі. Тому для забезпечення ефективного, швидкого і якісного процесу утвердження принципів правової держави в Україні необхідним є повний, безсторонній, науковий аналіз механізмів забезпечення прав людини. Такий аналіз дасть можливість дослідити підходи до розуміння сутності юридичних механізмів, класифікувати й систематизувати їх, а також запропонувати авторську концепцію механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні.

Перш ніж перейти до безпосереднього дослідження механізму забезпечення прав людини, вважаємо за необхідне вивчити підходи до тлумачення терміна «механізм» як загальнотеоретичної правової категорії. Так, у тлумачному словнику наводяться такі визначення

терміна «механізм»: пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [2, с. 695]. На думку О.В. Радченка, механізму як такому мають бути обов'язково притаманні такі ознаки: 1) є продуктом організованої діяльності; 2) має мету або функцію; 3) містить послідовність дій, певний вид руху; 4) передбачає переважно однобічний вплив з чітко визначеним вектором впливу; 5) має суб'єкт та об'єкт; 6) характеризується жорстким взаємозв'язком, усталеністю процесу, правил взаємодії; 7) його функціонування в ідеалі націлене на автоматизм; 8) його побудова має структурно-функціональний характер; 9) має ознаки відкритої або закритої системи [3, с. 10].

Водночас у сучасній юриспруденції відсутнє уніфіковане визначення загальнотеоретичного терміна «механізм». Переважно цей термін використовується в розумінні різних юридичних процесів, зокрема в процесах, пов'язаних із застосування механізмів реалізації права, механізмів захисту прав і механізмів забезпечення права. Крім того, як зазначає К.В. Шундіков, поняття, утворені використанням родової абстракції «механізм», переважно відображають доволі масштабні регулятивні системи, юридичні макроконструкції, що вміщують значний обсяг як юридичних явищ, так і феноменів за межами правової форми [4, с. 12–21]. Автор підкреслює, що характеристика явища або процесу як механізму (у найширшому смисловому значенні цього поняття) передбачає, по-перше, складність його структурної будови; по-друге, системність, узгодженість організації його елементів; по-третє, здатність до динаміки, визначеної цілеспрямованістю діяльності; по-четверте, його схильність до самоуправління або зовнішнього управління [4, с. 13].

Учені також відмічають, що суттєвою властивістю механізму як правової категорії є його системний характер: він є не довільною сукупністю різнопорядкових юридичних феноменів, а органічним комплексом взаємопов'язаних правових інструментів, покликаних «працювати» як єдине ціле [5, с. 8].

Отже, правову конструкцію «механізм» можна охарактеризувати як єдину організовану динамічну, взаємоузгоджену та взаємопов'язану систему, в межах якої уповноважені суб'єкти використовують нормативно-правові інструменти для досягнення конкретної мети правового регулювання.

Далі розглянемо такий термін, як «забезпечення». Термін «забезпечення» має досить широке значення, що трактується як створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [6, с. 85]. Так, А.А. Романова, виходячи з різних позицій науковців щодо визначення поняття «забезпечення», робить висновок, що забезпечення прав і свобод людини та громадянина – це певна система умов, які спрямовані на ефективну реалізацію людиною прав і свобод [7, с. 600]. О.Б. Черв'якова під забезпеченням основних прав розуміє, з одного боку, систему їх гарантій, а з іншого – діяльність органів держави зі створення умов для реалізації прав громадян, їх охорони, захисту й відновлення порушеного права [8, с. 44]. О.В. Марцеляк зазначає, що найбільш прийнятним є підхід, за якого поняття «забезпечення прав і свобод» охоплює здійснення певних дій, спрямованих на: а) удосконалення національного законодавства країни і приведення його до міжнародних стандартів у галузі прав людини; б) реалізацію громадянами своїх прав і свобод; в) охорону прав і свобод людини та громадянина; г) захист прав і свобод людини та громадянина [9, с. 36].

Водночас варто відмітити, що у вітчизняній правовій доктрині немає єдності позицій стосовно змістового наповнення поняття «забезпечення прав». Тому, на наш погляд, можна згрупувати наукові підходи в три групи, а саме: перша група науковців стверджує, що забезпечення прав є лише елементом, складовою частиною більш ширшого, на їхню думку, поняття «реалізація прав»; друга група або ототожнює поняття «забезпечення прав» і «захист прав», або звужує поняття «забезпечення прав» і вважає його структурним елементом поняття «захист прав»; третя група вчених займає кардинально протилежну позицію та обстоює точку зору, що якраз забезпечення прав людини є більш широким і повним поняттям, ніж реалізація та захист прав.

Ми є прихильниками третього підходу й вважаємо, що «забезпечення прав» є найбільш комплексним поняттям з наведених вище. Разом із тим для того, щоб забезпечити обґрунтованість і достовірність наших висновків і можливість їх використання в процесі подальшого наукового дослідження проблематики механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні, вважаємо за необхідне дослідити такі споріднені з нашим предметом дослідження правові категорії, як «механізм реалізації прав» і «механізм захисту прав».

Варто відмітити, що вітчизняні вчені-правники розкривають зміст механізму реалізації права крізь призму його елементів. Наприклад, Л.А. Морозова механізм реалізації права розглядає як сукупність таких елементів: 1) норми права (нормативну основу) як вихідний, базовий елемент; 2) юридичні факти, що є підставою для приведення механізму реалізації права в дію; 3) правомірну діяльність суб'єктів права; 4) гарантії здійснення права – загальні та спеціальні (важливе місце тут посідають юридичні гарантії); 5) спеціальні юридичні процедури реалізації права; 6) система захисту й охорони, у якій ключове місце відводиться юридичній відповідальності правопорушників [10, с. 256].

Т.Ю. Фалькіна визначає елементи механізму реалізації права залежно від суб'єктної належності, а не функціонального призначення, як Л.А. Морозова. Науковець виокремлює чотири блоки елементів механізму реалізації права: 1) елементи, пов'язані з діяльністю самого суб'єкта права (особливості впливу права на волю й свідомість людини, формування мотиваційних установок); 2) елементи, пов'язані з державно-владною діяльністю (застосування права, контроль, стимулювання, юридична відповідальність, охорона і захист); 3) процесуальний, забезпечує юридичний порядок реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 4) характеризує соціально-культурний рівень суб'єктів реалізації права [11, с. 13].

На думку Є.М. Хазова, механізм реалізації основних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина складається з правових норм, що їх закріплюють; юридичних фактів; діяльності спеціальних органів і суб'єктів права, покликаних їх забезпечувати; безпосередньої діяльності суду і правоохоронних органів; спеціальних юридичних процедур; інституту юридичної відповідальності; рівня правової культури населення й самого носія прав, свобод та обов'язків [12, с. 174–175].

Не менш цікавою є позиція А.М. Колодія й А.Ю. Олійника, які до елементів механізму реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина в широкому розумінні зараховують: а) конституційні норми, що закріплюють суб'єктивні права; б) самі конституційні права та свободи, їх зміст, структуру й гарантії здійснення; в) юридичні обов'язки; г) юридичну діяльність, що є сутністю реалізації конституційного права; д) законність і правосвідомість людини та громадянина, що забезпечують правильне розуміння ними своїх конституційних прав, свобод та обов'язків і кожного права окремо, шляхів їх реалізації; е) стадії реалізації кожного конституційного права [13, с. 219].

Наступною спорідненою категорією є «механізм захисту прав». Наприклад, О.Г. Огородник визначає поняття соціально-юридичного механізму захисту прав людини та громадянина як систему засобів і факторів, що створюють необхідні умови поваги до прав і свобод людини, реалізації принципу законності. До такого механізму науковець зараховує систему державних органів, громадських організацій, правові та нормативні акти, які в сукупності й взаємозв'язку забезпечують реалізацію зазначених принципів. Цей механізм повинен також включати засоби стимулювання реалізації принципу законності, дотримання прав і свобод, у тому числі створення умов, за яких закріплені права і свободи можуть реально належати конкретній особі, використовуватись нею без будь-яких зовнішніх перешкод [14, с. 15]. Ю.М. Сидорчук під механізмом захисту прав розуміє систему та комплекс послідовних дій (охоплює всі можливі дії під час захисту прав), спрямованих на захист прав людини та громадянина [15, с. 34]. На думку М.Д. Савенко, основу механізму захисту прав і свобод людини та громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови й вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію та захист прав і свобод

громадян. Автор вважає, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян [16, с. 74]. І.Л. Бородін та Л.М. Моїсеєнко зазначають, що в понятті «захист прав людини» його складник – термін «захист» – мав би означати діяльність суб'єктів права з використанням спеціальних юридичних засобів з метою захистити людину від замахів на її права й обов'язки. Проте таке пояснення терміна «захист», на думку науковців, не зовсім відповідає його сьогоднішньому змісту, який несе в собі не тільки пасивне навантаження, а й активне – відновлювальне. Зазначений термін у понятті «захист прав людини» означає й охорону, тобто активну оборону, й відновлення порушеного становища, якщо таке мало місце. Такий підхід дає змогу об'єднати поняттям «захист прав людини» всі правові засоби в механізмі забезпечення, які спрямовані на реалізацію правового статусу особи [1, с. 28].

Дослідивши підходи до розуміння понять «механізм реалізації прав» і «механізм захисту прав», вважаємо за доцільне перейти до безпосереднього аналізу поняття «механізм забезпечення прав».

На думку О.Ф. Скакун, механізм соціально-правового забезпечення прав і свобод людини формує відповідні підсистеми – механізми реалізації, охорони, захисту прав, де перший (механізм реалізації прав людини) включає засоби, що потрібні для створення умов реалізації прав і свобод, а складові гарантії забезпечення прав становлять відповідні умови й засоби, що сприяють реалізації кожною людиною та громадянином прав, свобод і обов'язків, які закріплені в Конституції України. Друга підсистема – механізм охорони прав – включає заходи з профілактики правопорушень для закріплення правомірної поведінки особи. Третя підсистема – механізм захисту прав – передбачає засоби, що спрямовані на поновлення прав, порушених протиправними діями, а також відповідальність особи, яка вчинила правопорушення [17, с. 206]. О.А. Лукашева також вважає, що категорію «механізм забезпечення» прав і свобод особи варто ділити на три підсистеми – механізм реалізації, охорони й захисту. На підтвердження цієї тези, на думку автора, діють такі загальноприйняті визначення, за якими «реалізація прав і свобод особи» – це безпосереднє їх утілення в життя; «охорона прав і свобод особи» – це профілактичні заходи для запобігання порушенням їх; «захист прав і свобод особи» – це заходи, спрямовані на відновлення порушених прав. Механізм забезпечення прав і свобод узагальнює всі ці поняття. Виходячи із цього, вони є його складовими елементами [18, с. 186].

Г.Г. Босхонджиевою визначено, що механізм забезпечення особистих прав і свобод людини та громадянина – це державно-правовий механізм, що являє собою систему конституційно-правових норм, структуру державних органів, різноманітні фактори, форми й методи, способи, умови та засоби здійснення норм, що встановлюють особисті права і свободи людини та громадянина відповідно до встановлених процедур і принципів. Цей механізм становить сукупність трьох взаємозалежних елементів: механізму охорони, механізму захисту й механізму відновлення [19, с. 9].

Особливу увагу варто звернути на тлумачення механізму забезпечення прав людини та громадянина, розроблене О.П. Кучинською, яка визначає механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження як комплексну взаємодіючу систему нормативно-правових підстав, юридичних засобів, загальносоціальних умов, а також посадових осіб та органів, що в сукупності забезпечують правомірну реалізацію прав учасників кримінального провадження, а в необхідних випадках їх охорону, захист і/або відновлення [20, с. 156].

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що механізм забезпечення прав людини є комплексною юридичною категорією, яка включає реалізацію прав (процес утілення у правову дійсність нормативно-правових положень, закріплених у національному та міжнародному законодавстві); охорону прав (комплекс превентивних заходів, пов'язаних із запобіганням негативним наслідкам порушення прав або зменшенням їх); захист прав (сукупність методів і засобів, спрямованих на відновлення порушених прав).

У свою чергу, безспірним ми вважаємо той факт, що всі тлумачення, запропоновані вченими, використовують термін «механізм» в одному сталому значенні в юридичній науці. Термін «механізм» використовується в значенні сукупності елементів (єдиної системи), які є взаємозв'язаними й такими, що діють у визначений законом спосіб для досягнення конкретної мети чи забезпечення виконання конкретних функцій або виконання завдань, що були визначені. Тобто конкретний механізм у юридичному тлумаченні не є автономною структурою, яка може існувати самостійно, оскільки такий механізм не має можливості самостійно створювати чи змінювати мету свого функціонування.

Звернувши увагу на наявні в національному кримінальному процесі України механізми забезпечення прав людини, можемо констатувати, що такі механізми мають досить широкий перелік структурних складників. Наприклад, такий елемент механізму забезпечення прав людини як джерела права може включати в себе підзаконні нормативні акти, кодифіковані нормативні акти України, документи міжнародного права, ратифіковані в Україні, та інші джерела права. Водночас не можна не помітити, що механізми забезпечення прав людини в будь-якій юридичній галузі мають ідентичні елементи: норма права, суб'єкт виконання, законна процедура реалізації, об'єкт діяльності. Різноманітність елементів, що використовується в механізмі захисту прав людини в кримінальному провадженні, хоча й виділяє кримінальний процес серед інших правовідносин, але доводить, що незалежно від різноманітності елементів механізму забезпечення прав людини він завжди функціонує відповідно до єдиних принципів і має схожу структуру.

Ми вважаємо, що під терміном «забезпечення» в юридичній конструкції «механізм забезпечення прав людини» потрібно розуміти діяння, дію чи бездіяльність уповноваженого суб'єкта, що спрямована на реалізацію, охорону або захист права, яке було порушено чи безпосередньо знаходиться під загрозою порушення, яке може завдати значної шкоди охоронюваним законам інтересам суспільства, держави чи окремого індивіда. Таке тлумачення може особливо вдало використовуватися в кримінально-процесуальних правовідносинах, у яких право людини є не єдиним об'єктом забезпечення, адже свободи й законні інтереси учасників кримінального провадження визнаються не менш пріоритетними елементами цих правовідносин.

Отже, розглянувши питання щодо поняття механізму як правової категорії, з'ясувавши складники механізму реалізації прав і механізму захисту прав, дослідивши позиції науковців щодо структурних елементів механізму забезпечення прав, ми вважаємо, що система цього механізму в кримінальному процесі складається з таких елементів: джерела кримінального процесуального права; юридичні процедури в межах кримінального провадження; процесуальні права як об'єкт діяльності уповноважених суб'єктів; уповноважені суб'єкти, діяльність яких спрямована на досягнення конкретного правового режиму; правовий режим, який, з одного боку, є метою існування інших елементів механізму забезпечення прав людини, а з іншого – юридичною дійсністю, у якій такі елементи існують.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, ми можемо зазначити, що механізм забезпечення прав людини в кримінальному процесі – це єдина організована динамічна взаємообумовлена система закріплених джерелами кримінального процесуального права юридичних процедур, процесуальних прав та уповноважених суб'єктів, діяльність яких спрямована на реалізацію прав людини, їх охорону та захист у кримінальному процесі. При цьому важливим аспектом розуміння сутності й принципів функціонування механізму забезпечення прав людини в кримінальному провадженні є той факт, що такий механізм спрямований на забезпечення як прав людини, так і її свобод і законних інтересів, які існують у межах кримінальних процесуальних правовідносин. Наявність об'єкта, що має декілька форм вираження одночасно, – поліоб'єкта – у механізмі забезпечення прав людини в кримінальному процесі відображає особливості механізму забезпечення прав людини саме в кримінально-процесуальних правовідносинах.

Список використаних джерел:

1. Бородин І.Л., Моїсеєнко Л.М. Зміст правових засобів в механізмі забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право». 2017. № 3(15). С. 25–31.
2. Словник української мови: в 11 т. Том 4. 1973. URL: <http://sum.in.ua/s/mekhanizm> (дата звернення: 01.02.2018).
3. Радченко О.В. Категорія «механізм» у системі державного управління. Державне управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць: у 2 ч. / за заг. ред. Г.І. Мос- тового, Г.С. Одіної. Харків, 2001. Вип. 2. С. 10–16.
4. Шундигов К.В. Правовые механизмы: основы теории. Государство и право. 2006. № 12. С. 12–21.
5. Альберда Т.Г. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). Актуальні питання публічного та приватного права: науковий журнал. 2013. № 5. С. 6–9.
6. Чуйко З.Д. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2006. № 8. С. 81–89.
7. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. Форум права. 2012. № 2. С. 599–602. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12gaagvu.pdf> (дата звернення: 01.02.2018).
8. Червякова Е.Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Проблема общенадзорной деятельности». Харьков, 1992. 219 с.
9. Марцеляк О.В. Институт омбудсмана: теория і практика. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.
10. Морозова Л.А. Теория государства и права. Москва: Юристъ, 2002. 414 с.
11. Фалькина Т.Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 25 с.
12. Хазов Е.Н. Юридические гарантии основных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в России: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Санкт-Петербург, 1997. 209 с.
13. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні. Київ: Правова єдність, 2008. 352 с.
14. Огородник О.Г. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принцип законності в Україні. Право України. 2008. № 6. С. 14–18.
15. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». 2013. Випуск 682. С. 33–35.
16. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 1. С. 68–83.
17. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
18. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность. Москва: Наука, 1986. 262 с.
19. Босхонджиева Г.Г. Конституционно-правовой механизм обеспечения личных прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Саратов, 2007. 19 с.
20. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.

